

Läti Riiklik Ajalooarhiiv kui eestlaste haridusajaloo allikas

Leili Utno

Välis-Eesti Ühing

Alida Zigmunde

Riia Tehnikaülikool

Läti Riiklikus Ajalooarhiivis on hästi kättesaadavana hoiul ainekogu eesti päritolu õppurite haridustest 19. ja 20. sajandil Lätis asunud õppeasutustes.

Eesti haridusajaloo jaoks on Lätis tegutsenud õppeasutustest eriti olulised:

- 1) 1839 asutatud Valmiera rahvakooliõpetajate seminari baasil Valgas loodud Jānis Cimze seminar;
- 2) 1846 asutatud Riia Vaimulik Seminar;
- 3) 1861 avatud Riia Polütehnikum;
- 4) 1864 Heinastes asutatud Ainaži merekool;
- 5) 1870 Riias avatud Balti Õpetajate Seminar.

Haridusajaloo uurijate pilk on peatunud arhiivimaterjalidel ühe või teise õppeasutuse kohta, kus on õppinud väljapaistvaid eestlasi või Eesti tuntud haridus- ja riigitegelasi. Osaliselt on Läti Riiklikus Ajaloo Arhiivis talletatud andmeid avaldatud nii artiklitena kui ka eraldi trükistes.

Ajaloolastele on enim huvi pakkunud 1861. aastal asutatud Riia Polütehnikum, ajakohaseid tehnilisi teadmisi pakkunud õppeasutus, mis 1898 muudeti kõrgkooliks. Juba 1912. aastal ilmus mahukas ja põhjalik saksakeelne "*ALBUM ACADEMICUM des Polytechnicums zu Riga*", milles on ülevaade aastail 1862–1912 selles õppeasutuses õppinute kohta. Albumist võib leida umbes veerand tuhat Eestist õppima tulnut, kes valdavalt olid eesti ja saksa päritolu noormehed. Avaldatud on ka selle õppeasutuse kasvandike eluloolisi andmeid. Teos on kättesaadav raamatukogudes Eestis ja Lätis, aga ka Vilniuses jm. Sellele albumile viidates on nii läti- kui ka ingliskeelses teaduskirjanduses avaldanud oma uurimusi keemiateaduse ajaloost Läti Teaduste Akadeemia asepresident akadeemik Jānis Stradiņš jt.

Riia Vaimuliku Seminari (1846–1918) ajalugu on kirjeldatud paljudes väljaannetes. Koostatud on eestikeelne monograafia selles õppeasutuses õppinud eestlaste kohta ja ilmunud on kooli vilistlase P. Gruzna lätikeelne mälestusteraamat.

2008. aastal ilmunud koguteoses “Eestlased Lätis” on avaldatud ülevaateartikkel “Eestlased Balti Õpetajate Seminaris”. Leili Utno ja Alida Zigmunde on käsitlenud Läti Riiklikus Ajaloo Arhiivis hoiul olevaid materjale selles seminaris õppinud eestlaste kohta. Neis on õppurite nimed ja õpiaastad ning teadaolevad või kirjanduses mainitud elulooandmed.

Märkimisväärne on, et eestikeelses kirjanduses on pööratud vähe tähelepanu ühele unikaalsele Baltimaade õppeasutusele – Ainaži (Heinaste) merekooli asutamisele ja tegevusele. Ainaži merekoolis (*Ainažu jūrskola*) alustati õppetööd 23. novembril 1864. Kool avati tänu tuntud läti rahvaalgustaja Krišjānis Valdemārsi püüdlustele luua Läänemere rannikul õppeasutus rannaküladest pärit poistele, kelle vanemate töö ja toimetulek olid tihedalt seotud merega. (Valdemārs 1997)

Tähelepanuväärne on K. Valdemārsi kirjavahetus mõjukate Vene keisririigi ametnikega merekooli asutamise asjus. Kirjavahetuse on korrastanud ja avaldanud kolmkeelse raamatuna (läti-, saksa- ja venekeelsed tekstid) Läti Riikliku Ajaloo Arhiivi teadlased. Raamat sisaldab osutusi tollaegsetele olulistele sündmustele Vene impeeriumis ja selle naabermaades ning annab tunnistust suhtumisest nendesse sündmustesse.

Ametliku ja isikliku kirjavahetuse ühtekoondamine mahukaks raamatuks kolmes tollaegses kohalikus keeles on suurepärase näide rahvahariduslike taotluste esitamise viisidest ning – mis väga oluline – nauditav nii rahvahariduse ajaloo allikana kui ka peenetundelise suhtlemisioskuse käsiraamatuna (Šimanis 2005).

Hästikujundatud trükisest saame teada, et 1857. aastast peale oli Peterburi lätlane, läti rahvusliku liikumise nimekas tegelane Krišjānis Valdemārs, tollane Vene rahandusministeeriumi ametnik, pidanud veenimisjõulist kirjavahetust Venemaa tähtsate riigitegelastega saamaks luba avada läti ja eesti noorukite jaoks algastme merekool. Tema meelest oli oluline, et see oleks priikool, milles õppimine ei oleneks õppijate varalisest seisundist.

Huvitav on asjaolu, et merekooli asutamise algkapital 475 rubla laekus annetustest, mille panid kokku Peterburi kartuleid müüma läinud Ainaži talunikud Juris Veide, Atis Veide, Andrejis Veide ja vennad Mihkelsonid. Pärast tulusat turupäeva Neevalinnas külastasid need mehed Vassili saarel Krišjānis Valdemārsi, kes omalt poolt annetas 25 rubla. Tema korterisse kogunenud mehed leppisid kokku, et Ainaži merekooli eesmärk olgu kaubalaevastiku meremeeste ettevalmistamine ja, kui võimalik, siis ka kaptenipaberite väljaandmine. Õppeasutust juhtima taheti sellist haritud meremeest, kes suudaks õpetada põhiaineid ja suvel koos poistega merel käia.

Kool sai endale ruumid jõuka taluniku Juris Veide majapidamishoones. Avamispäeval oli Ainaži merekoolis ainult kaks õpilast, kuid nädal hiljem, 1. detsembril loeti neid kokku juba 13. Kooli põhikirjadest saab teada: õppimapäsuks tuli tõestada, et oskad lugeda ja kirjutada ning oled sõitnud vähemalt jungana merd täislastis suurel purjelaeval.

Sama tähelepanuväärne oli selles esmapilgul tagasihoidlikus koolis üldainete rohkus. Nii õpetati esimesel kooliaastal ettevalmistusklassis üldharidusaineid. Seda tehti läti või eesti keeles, olenevalt õppuri emakeelest. Teisel aastal toimus erialane ettevalmistus ning lisaks matemaatikale, geograafiale ja kohalikele keeltele õpetati navigatsiooni, astronoomiat, laevaehitust, inglise keelt, mereõigust, esmaabiandmist.

Vaatamata Valdemārsi intensiivsele kirjavahetusele mõjukate riigitegelastega tuli Ainaži merekoolil esimestel aastatel tegutseda tsaarivalitsuse loata. Arhiiviüllitisest saame teada, et kuberner Lisander, kes oli olukorrast informeeritud, ei takistanud kooli tegutsemast, sest õppeasutuse algataja oli tuntud kui autoriteetne isik.

Krišjānis Valdemārs õppis aastail 1854–1859 Tartu ülikoolis ning lõpetas selle filosoofia- ja ajaloo teaduskonna. Tudengiaastail kujunes temast Tartus õppivate läti üliõpilaste vaimne juht. Läti, saksa, vene ja eesti keeles kirjutanud-kõnelnud rahvalalgustaja teoste kõrval pakuvad ajalooallikatena huvi ka tema kirjad sõpradele ja kunagistele õpingukaaslastele üle Venemaa, sealhulgas ka eestlaste silmapaistvatele juhtidele J. Kõlerile ja C. R. Jakobsonile.

Ainaži merekoolil polnud oma eksamikomisjoni, mistõttu kaheaastase koolikursuse edukalt lõpetanud sõitsid eksamitele Riiga. Neid, kes esimestena said Ainaži merekooli diplomi, oli ainult kolm, kuid nende edusammudest tegi K. Valdemārs otsemaid ettekande Venemaa mereministeeriumile, ning kool legaliseeriti. 27. juunil 1867 kinnitas keiser K. Valdemārsi poolt välja töötatud merekoolide seaduse, mis võimaldas õppima võtta varanduslike ja vanuseliste piiranguteta, kusjuures koolitus käis tasuta ja õppijate emakeeles.

K. Valdemārs on kirjutanud: „Ainaži merekoolil on väga suur tähtsus Läti ja kogu Venemaa jaoks, sest ilma selle koolita poleks ka merekoolide seadust.” (Šimanis 2005).

Merekooli propageerimiseks üllitas Valdemārs 1878. aastal eesti rannarahvale eestikeelse raamatu pealkirjaga “Meie laevamehed ja Laevameeste koolid Kutse-kiri Eesti ranna-äärse rahvale et nad kauge meresõitudest kaubalaevade peal osa võtma hakkaksivad Kirja pannud K. Woldemar Wiljandis, 1878.”

Merekoolil nappis õppevahendeid. Kasvandikud õppisid küll emakeeles, kuid eksamid tuli teha saksa keeles. Meresõidus vajaliku põhiharidusega eesti- ja läti keelsetest õpikutest oli

puudus, kuni Valdemārs andis 1881. a. merekoolide tarbeks välja terminite ja mõistete sõnaraamatu eesti ja läti keeles.

Seega oli esimese 15 tegevusaasta jooksul ainsaks teadmisteallikaks õpetaja.

Esimene koolijuhataja ja navigatsiooniõpetaja oli Tallinnast pärit kogenud kaugsõidukapten Christian Dahl (1839–1904), kes oli lõpetanud Riia merekooli ja valdas kümmekeelset keelt, sealhulgas loomulikult läti, eesti, saksa ja vene keelt. Dahl juhatas Ainaži merekooli aastail 1864–1893 ning läks seejärel juhtima Liepāja merekooli. 1870. a. alustas õpetajatööd Ainaži merekoolis eestlane N. Raudsepp (1848–1920), kes koostas õppekavad ja õpetamismetoodika ning neid pidevalt täiendas.

1870. a. aastal valmis uus õppehoone ja kool sai II kategooria merekooli õigused. Ainaži merekooli edukust suurendas võimalus teha lõpueksameid Pärnus, kus vastav komisjon tuli alates 1875. aastast igal kevadel kokku.

Õpilaste päritolu kohta sisaldavad andmeid Läti Ajaloo Riigiarhiivis hoiul olevad eksamilehed (LVVA fond nr. 6130, säilik nr 1). Nii on 1875. aasta eksamilehtedel kirjas, et Jaan Grants, Mihkel Grants, Jaan Metsaots, Andres Weide ja Martin Weide on sooritanud eksami väga hästi. Nende elukohaks on märgitud Alt-Salis (Kuivastu), Reval (Tallinn), Orrenhof (Orajõe) ja Neu-Salis (Uus-Salatsi). 1877. aasta eksamilehel on paljude rootsipäraste nimede kõrval kirjas tublid eksamitegijad Andres Eichen, Mihkel Silling, Jaan Laiwing ja Jaan Kraukle, kelle elukohana on märgitud eesti asumid saksakeelses versioonis. 1880. aasta eksamilehel on Andrei Kallase, Mats Kleini ja Jürri Johansonini elukohaks märgitud Orrenhof (Orajõe) Häädemeeste kihelkonnast.

1880. aastal sai Ainaži merekool kolmeklassilise kaugsõidu-merekooli nimetuse ja III kategooria merekooli õigused. Noormehi õppis selles pidevalt 100 ja pisut enamgi. Vaatamata ainelistele raskustele oli 1887/88. õppeaastaks koolil suhteliselt hea, 306-köiteline raamatukogu. Lisaks kolmele gloobusele saadi kasutada 19 navigatsioonimõõteriista, mis tolle aja oludes oli terve varandus.

Alates esimesest õppeaastast toimus Chr. Dahli juhtimisel purjekal *Katarina* meresõidupraktika, mis viis paljudesse Lääne-Euroopa sadamatesse. Ajalooline ja teaduslik väärtus on 1876. ja 1877. aastal toimunud Ainaži merekooli ekspeditsioonil Obi alamjooksule Põhja-Jäämeres.

Teatavasti kujunes tänu merekooli heale mainele Ainažist Vidzeme merenduskeskus, kus 19. sajandi teisel poolel ehitati üle 50 purjelaeva. Neist 248-registertonnine purjekas *Georg* sõitis juba 1869. aastal Atlandil. Talle järgnesid *Matador* ja Lielupēs ehitatud *Rota*. Nende

kolme meresõiduomaduste järgi oli selge, kui väärtuslik oli laevaehituses kohalik tamme- ja männipuit.

Aastail 1864–1898 õppis Ainaži merekoolis 2261 õpilast, neist 741 said kaugsõidukapteni ja -tüürimehe diplomi. (Nende hulka kuulus ka EV suursaadiku Jaak Jõerüüdi vanaisa.)

1903. aastal kolis merekool uude puuhoonesse, mis aga ajalootormides hävis.

Esimese maailmasõja ajal evakueeriti Ainaži merekool 1915. aastal Musta mere äärde, Lõuna-Ukrainasse Hersoni lähedale.

1919. aastal toodi kool tagasi Ainažisse, kuid poliitiliste ja majanduslike muutuste tuultes ei peetud selle õppeasutuse edasikestmist enam vajalikuks. Aurulaevade osatähtsuse kasv mõjutas ka Läti valitsuse otsust 1919. aastal Ainaži merekooli tegevus lõpetada.

Ühtekokku sai Ainaži merekoolist kutsetunnistuse rohkem kui 1000 kaugsõidukaptenit ja -tüürimeest, kes valdavalt pärinesid eesti ja läti rannarahvast. Selle õppeasutuse kasvandikud panid aluse Eesti ja Läti meremeeste viljakale koostööle iseseisvates Balti riikides.

Kõige selle kajastamiseks avati koolihoones 1969. aastal muuseum, kus on eksponeeritud mitmesugust ainetikku selle toona nii vajaliku õppeasutuse ajaloost.

Kirjandus

LVVA fond nr. 6130, säilik nr 1.

Šimanis, Gints. *Krišjānis Valdemārs. Apgaismības centieni*. Rīga (2005).

Jakovļeva, M., Kvaskova, V., Pētersone, P., Pijola, S., Zelče, V. (sast.), Zelče, V. (zin. red.).

Krišjānis Valdemārs. Lietišķā un privātā sarakste: Divos sējumos. 1. sēj.: Krišjāņa Valdemāra vēstules. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs (1997).